

Tchaj-wan – mladá čínská demokracie

RUDOLF FÜRST

Taiwan – Young China's Democracy

Abstract: The essay deals with the rise of democracy in Taiwan, points out the specific role of the reform politician Lee Teng-hui, and his contribution by accelerating the evolution from authoritarian regime to a democratic one. The contemporary political situation in Taiwan is characterised by the existence of two strong political blocks – the pan-blue and pan-green alliances, which have been formed along the two main political parties: the Kuomintang (KMT) and the Democratic progressive party (DPP), former opposition.

Taiwan's dilemma of future reunification with the mainland China (People's Republic of China) is an important political issue, which divides the two leading alliances, as well as the public opinion. The phenomenon of the rising Taiwanese nationalism, which is used by the pan-green alliance, is becoming a substantial circumstance in power competition.

The final part of the essay aims to present the specific case of Taiwan's democracy along with the debate in Foreign Affairs (May/June 1998) about the mutual connection of democracy and liberalism. The discussion opposed the article written by the journalist Fareed Zakaria who had pointed out the positive role of liberalisation under the authoritarian regimes in comparison with quick democratization in non-liberal backgrounds.

Key words: democratization, liberalisation, Taiwanese nationalism, Taiwanese identity, cross-strait relations, pan-blue and pan-green alliance.

Stalo se zvykem, že pozornost veřejnosti se na chvíli upne k Tchaj-wanu – k zemi u nás nepříliš známé – až v době, kdy Čínská lidová republika (ČLR) zahrozí vojenskou silou (1995, 1996), nebo když televizní šot ze zahraničí pobaví diváky scénou z tchajwanského parlamentu, pověstného občasnými fyzickými potyčkami zákonodárců. Tato stať by chtěla poukázat na řadu skutečností, které jdou za rámec mediálních stereotypů a zjednodušení (např. problém samostatnosti), které se ohledně Tchaj-wanu vytvořily, a současně se pokouší zhodnotit více jak patnáct let trvající demokracii v této zemi, jejíž kulturní tradice byla spjata s autoritativními politickými režimy (dynastické období, japonská nadvláda, Čankajškova diktatura).

Není mým záměrem rozvíjet teoretické úvahy, zda v čínském kulturním prostoru (respektive prostředí formovaném konfucianstvím) je demokracie obecně možná (*He – Guo, 2000; Dreyer, 2000; Yi, 1997; Lee, 1999*) a do jaké míry je v rozporu s neautoritářskými teoriemi v ČLR (*Fürst, 2000*). Existenci demokracie na Tchaj-wanu pokládám za evidentní, empiricky ověřitelnou (např. svobodné volby, pluralitní systém, dělba moci zákonodárné, výkonné a soudní, existence nevládních organizací či odpolitizovaná armáda).

Cílem tohoto pojednání je bližší specifikace tchajwanské demokracie prostřednictvím teze, že demokratický vývoj na Tchaj-wanu předběhl evoluci autoritativního režimu, představovaného vládou jedné strany – Kuomintangu (KMT) –, který se i v částečně demokratizovaném systému mohl dlouho udržet u moci. Za hlavní příčinu tohoto urychlení pokládám politiku prezidenta Lee Teng-huie, člena KMT, jenž využil svého postavení a provedl systémové demokratické reformy nad rámec vůle konzervativní části vládnoucí

strany.¹ Lee ve spolupráci s opozicí prosadil v parlamentu řadu dalekosáhlých legislativních změn (zejména přímou volbu prezidenta), zvrátil proces vyjednávání o sjednocení s ČLR na platformu bližší programu opozice a po svém odchodu z funkce prezidenta založil politickou stranu, otevřeně spolupracující s kdysi opoziční Demokratickou pokrokovou stranou (DPS), která zastává separatistické postoje. Toto „přeběhnutí“ reformního politika k bývalé opozici spolu s rozkoem v KMT a s jistou mírou nahodilosti (těsné vítězství demokratického kandidáta v přímých a jednokolových prezidentských volbách v roce 2000 /a také v roce 2004/) pokládám pro vývoj demokracie na Tchaj-wanu za rozhodující. Vycházím přitom z historických prací (Roy, 2003; Rubinstein *ed.*, 1999), z politologických studií tchajwanských autorů (Wu, 2001; Su Chi, 2001) a ze statí z odborného periodika *Asian Survey* (Wu, 2002; Rigger, 2003).

Druhou tezí je rostoucí význam tchajwanského regionálního nacionalismu² (Hughes, 2000; Tien, 1997), který se po ukončení vlády jedné strany stává významnou politickou silou, jež populisticky těží z problematického vztahu Tchaj-wanu s komunistickou Čínou. Vládnoucí strana KMT se pokusila o transformaci společnosti tím, že se otevřela vůči obyvatelům narozeným na Tchaj-wanu (tj. Tchajwancům)³ a že umožnila jejich účast ve vysoké politice jak ve svých řadách, tak i v podobě legitimní opozice. Tím ovšem dala prostor pro vzestup specifického tchajwanského nacionalismu, který se stal prostředkem vnitropolitického boje (parlamentní volby v roce 2001, spor o referendum) a zkomplikoval vztah s ČLR. Prostor pro tchajwanský nacionalistický populismus je kromě mezinárodních faktorů (ČLR, USA) limitován preferencemi občanů, kteří si podle výzkumu veřejného mínění (viz údaje tchajwanského vládního úřadu *Mainland Affairs Council*, www.mac.org.tw) většinou nepřejí krajní řešení, tj. okamžité sjednocení s ČLR, nebo vyhlášení nezávislosti.

Jako třetí tezí bych chtěl postavit příklad Tchaj-wanu do souvislosti s diskuzí, která proběhla na stránkách *Foreign Affairs* (*Illiberal Illusions*, *Foreign Affairs*, No. 3 [May/June 1998], s. 122–128) jako reakce na poněkud kontroverzní článek Fareeda Zakaria *The Rise of Illiberal Democracy* (Zakaria, 1997, s. 22–42). Tento autor později dále rozvedl své názory v knize *The Future of Freedom: Liberal Democracy at Home and Abroad* (Zakaria, 2003). Zakaria poukazuje na nesoulad demokracie a existence liberálního prostředí (*democracy – liberty*) jak v případech některých zemí, které prošly demokratickou transformací, kde demokracie posléze degradovala do stadia formálně demokratické, ale neliberální „*illiberal democracy*“ (např. Indie, Rusko), tak i v zemích Západu s hlouběji zakořeněnou demokracií. Bez ohledu na výčet konkrétních výhrad polemizujících autorů (Kupchan, Charles, Pilon, Juliana Geran, Gould-Davies, Nigel, Cain, Kenneth in: *Illiberal Illusions*, 1998) Zakariovo přitakání autoritativním režimům v ještě málo liberálním prostředí je zajímavým východiskem pro hodnocení vývoje demokracie na Tchaj-wanu. Ten již není jen zemí s autoritativní tradicí a minulostí, ale také moderní zemí s rozvinutou občanskou společností s institucionálním zázemím a s pozoruhodně rozsáhlými individuálními svobodami. Tím v některých aspektech překonává korporativistický rámeček již existujících liberálních demokracií v kulturním prostředí Dálného východu (Japonsko, Korejská republika) a přibližuje Tchaj-wan spíše k západním liberálním demokraciím. Zavedení demokratických reforem (zrušení výjimečného stavu, uzákonění svobod projevu a shromažďování) na Tchaj-wanu vedlo mimo vzestupu populismu též k liberalizaci, nikoli naopak, což v tomto případě jde spíše proti Zakariovým obavám z „neliberální demokracie“.

TCHAJ-WAN PŘED DEMOKRATICKOU REFORMOU

Demokracie na Tchaj-wanu vznikla pod tlakem okolností na pokyn shora ve snaze o reformu autoritativního režimu. Spojené státy přehodnotily na začátku 70. let svou politiku vůči lidové Číně, kterou diplomaticky uznaly a vypověděly své styky na nejvyšší úrovni s Tchaj-wanem, jenž do té doby reprezentoval celou Čínu v Organizaci spojených národů.

Tchaj-wan, který po vyloučení z OSN (1971) postupně ztratil všechny své významné spojence na Západě i v Asii (počínaje vypovězením diplomatických styků Japonskem v roce 1972, USA v roce 1979), se ocitl v mezinárodní izolaci, ovšem pod trvalou vojenskou ochranou USA. Čína, která se vzpamatovávala z následků „kulturní revoluce“, potřebovala sblížení se Spojenými státy a se Západem, a proto pro ni prodloužení bezpečnostních garancí USA Tchaj-wanu tehdy ještě neznamenalo velkou újmu.

Politický režim na Tchaj-wanu se ovšem kromě mezinárodní izolace ocitl ve vnitřní krizi, jejíž příčiny je třeba vysvětlit stručným návratem do historie. Tchaj-wan byl od roku 1895 prosperující japonskou kolonií. Po skončení druhé světové války se poražené Japonsko z Tchaj-wanu stáhlo a ostrov byl vrácen Číně. Na pevninské Číně pokračovala občanská válka, v níž vládní kuomintangský režim utrpěl porážku od komunistických povstalců a stáhl se na Tchaj-wan. Po příchodu kuomintangských sil tak obyvatelstvo Tchaj-wanu tvořily dvě znesvářené skupiny. První z nich byla vládnoucí elita spjatá s KMT, která se postupně na ostrov přestěhovala (1945–1949), čítající zhruba dva miliony osob. Na ostrově mimo nich tehdy žilo šest milionů osob čínského etnika narozených na Tchaj-wanu, jejichž předci pocházeli převážně z pobřežních provincií kontinentální Číny – Fu-tien a Kuang-tung (Fujian, Guangdong).⁴

Ve způsobu, jakým čínští kuomintangští krajané vstoupili na Tchaj-wan, lze z pohledu tchajwanských starousedlíků vystopovat nepříjemný precedens. KMT totiž po únorovém incidentu (28. 2.) v roce 1947, kdy vojsko a policie střelbou odpověděly na lidové protesty, vyhlásil výjimečný stav, který trval až do přelomu 80. a 90. let. Obsazení Tchaj-wanu Kuomintangem bylo v podstatě vojenským politickým převratem, jenž nastolil režim vlády jedné strany, neochotný tolerovat jakékoli projevy nesouhlasu. Většina čínských starousedlíků na Tchaj-wanu tím byla postavena do politicky podřízené role.

Vedle importu vojenského režimu přenesl Kuomintang do dříve prosperujícího Tchaj-wanu také nepříznivé ekonomické dopady sjednocení ostrova s pevninou (jednostranná vazba na ekonomiku pevninské Číny a šok hyperinlace), které zničily úspory obyvatel a „vyšroubovaly“ ceny potravin do výše. Návrat do lůna vlasti tak znamenal pro Číňany žijící na Tchaj-wanu zklamání, a to jen krátce poté, kdy se zbavili japonské okupace. V životní úrovni byl Tchaj-wan do té doby na mnohem vyšším stupni než pevninská Čína, téměř se blížil standardu koloniálního Japonska. Konfiskovaného majetku, představujícího většinu veškerého kapitálu, jenž na ostrově zbyl po odsunu Japonců, se zmocnila elita KMT, která provedla jeho „privatizaci“ (*příchod KMT na Tchaj-wan a první léta režimu viz např. Roy, 2003; Rubinstein, 1999; Bakešová, 1992; Bakešová – Fürst – Heřmanová, 2004*).

Cílem ekonomiky bylo zpočátku (tj. po roce 1945) uživit stát a kuomintangskou elitu a případně zajistit invazi do komunisty ovládané pevninské Číny. To představovalo pro místní obyvatelstvo hrozbu, že bude režimem zataženo do války, jejímuž důvodu ani nerozumělo, neboť za japonské nadvlády bylo na Tchaj-wanu komunistické hnutí marginální. V zemi byla zavedena tuhá cenzura, zneužívání antikomunistické rétoriky se stalo běžným způsobem manipulace režimu proti všem osobám, které by měly výhrady vůči státnímu zřízení.

Na Tchaj-wanu tak vznikly dvě nesourodé skupiny obyvatel, mezi nimiž není možné vést pomyslnou dělicí čáru na bázi kultury a etnického původu. Starousedlíci nepatřili do finanční a politické oligarchie, neměli přístup ke státu (tj. KMT) kontrolovaným úvěrovým zdrojům. Neměli nárok na sociální a jiné výhody, které si pro sebe rezervovala kuomintangská armáda a v menší míře i státní úředníci v podobě důchodů, sociálních dávek a dalších privilegií (např. v dostupnosti bydlení).⁵

Napětí mezi oběma skupinami obyvatel částečně řešila pozemková reforma, řízená Společnou komisí pro obnovu venkova (*Joint Commission of Rural Reconstruction*) s americkou účastí. V rámci reformy byla rozdělena zemědělská půda mezi rolníky, kteří na ní pracovali, čímž byla znemožněna neúměrná koncentrace vlastnictví půdy s odpovídajícími sociálními důsledky, jež bývala v dřívějších dobách jedním z tradičních problémů čínské

společnosti. Kuomintangskému autoritativnímu režimu lze přiznat i řadu jiných pozitiv, která se nedostávala v ČLR. Na Tchaj-wanu nedošlo k úplnému zestátnění soukromého majetku a soukromé podnikání nebylo postaveno mimo zákon. Jeho obyvatelé nebyli vystaveni sociálním experimentům jako krajané v komunistickém režimu na pevnině, nebyla jim upírána práva na svobodu náboženského vyznání, neexistovala ideologicky motivovaná systematická likvidace vybraných sociálních skupin. Nedošlo zde ani k masovým čistkám v řadách státní byrokracie jako od 50. let v ČLR, kde byla vědecká a manažerská vrstva postupně decimována.

V kontextu 50. let a studené války byl Tchaj-wan důležitým americkým spojencem ve východní a jihovýchodní Asii. Režim, který se navenek prezentoval v kontrastu ke komunistickému režimu v ČLR jako „*free China*“, nemohl s ohledem na americkou citlivost vůči civilizačním hodnotám a na americkou vojenskou, politickou i finanční podporu překročit jisté meze (Roy, 2003; Rubinstein, 1999; Bakešová, 1992; Bakešová – Fürst – Heřmanová, 2004).

DEMONTÁŽ AUTORITATIVNÍHO REŽIMU: PŮVODNĚ JAKO SNAHA O JEHO STABILIZACI

Když se kuomintangské síly usadily na Tchaj-wanu, učinily tak s úmyslem zkonsolidovat se po prohrané válce s komunisty a poté dobýt svou vlast nazpět. V 70. letech se však myšlenky na návrat musel KMT vzdát. Spojené státy – paradoxně za vlády republikánů – přehodnotily svou politiku vůči Pekingu, rozhodly se normalizovat své vztahy s nejlidnatější zemí světa a získat strategického spojence proti SSSR a východnímu bloku. Režim na Tchaj-wanu se ocitl v mezinárodní izolaci, ale neztratil podporu USA v podobě bezpečnostních garancí (*Taiwan Relations Act – TRA, 1979*),⁶ i když USA své jednotky z území Tchaj-wanu stáhly. „Zrada“ amerických spojenců sice dočasně sblížila veřejné mínění s rétorikou režimu, ale pro jeho přežití bylo třeba učinit podstatné změny ve vnitřní politice. Pokud chtěl KMT na Tchaj-wanu přežít, musel zásadně změnit svou strategii – otevřít se a umožnit širší participaci na politické i ekonomické moci.

Proměna režimu proběhla v 80. letech na pokyn shora. Prezident Chiang Ching-kuo (Ťiang Ťing-kuo), nástupce a syn vojenského diktátora Čankajška (Chiang Kai-shek, respektive Jiang Jieshi /Ťiang Ťie-š' /), byl tou dobou již vážně nemocen, avšak za jeho nástupce nebyl vybrán jeho bratr Chiang Wei-kuo (Ťiang Wej-kuo) ani nikdo jiný z blízkých příbuzných (zejména ze synů Chiang Ching-kuo), ale rodilý Tchajwanec Lee Teng-hui (Li Teng-chuej). Tím byl porušen dynastický princip, čímž Kuomintang opustil konzervativní tradici a výběrem vzdělaného technokrata Lee dal najevo ochotu k personální obměně stranické elity ve prospěch členů KMT narozených na Tchaj-wanu.

Problém nástupnictví je v čínské tradici obecně vždy velmi ožehavý, v případě tuhého režimu na Tchaj-wanu to platí zvláště s přihlédnutím ke koncentraci moci v rukách prezidenta, který ovládal armádu, bezpečnostní službu a stranický aparát KMT. Volbou Lee Teng-huie, který mimo Tchaj-wan absolvoval vzdělání také v Japonsku (Kyoto Imperial University) a v USA (MA, Iowa State University, a dále PhD, Cornell University), se v čele mocné stranické hierarchie ocitl vzdělaný a moderní člověk s mezinárodním rozhledem, jenž se předtím osvědčil v řadě administrativních funkcí.⁷ Po smrti Chiang Ching-kuo v roce 1988 byl tedy Lee Teng-hui vybrán jako nový šéf strany KMT a prezident.

Podle Dennyho Roye část prominentních konzervativních členů KMT (např. Soong Mei-ling /Sung Mej-ling/, vdova po Čankajškovi, také premiér Yu Kuo-hwa) nesouhlasila s touto volbou z obavy před liberálními a separatistickými sklony nového stranického vůdce a z nástupu Tchajwanců, kteří změni kurz dosavadní politiky KMT. Nominaci obecně populárního Lee Teng-huie mohlo konzervativní křídlo na stranickém kongresu v roce 1988 přehlasovat, ale nestalo se tak. O napětí ve straně⁸ svědčí však posun termínu sjezdu z ledna (skonala Chiang Ching-kuo) na červen 1988. Reformní část strany posílila, do ústředního výboru KMT se prosadilo dosud nejvíce členů z řad Tchajwanců (16 z celkem 31).

Avšak návrh na volbu tajným hlasováním strana odmítla, neboť veřejné hlasování bylo stále osvědčeným potvrzením stranické loajality a disciplíny. Proti tajnému hlasování byli – překvapivě, leč příznačně – stoupci Lee Teng-huie. Soong Mei-ling pak v projevu nového stranického šéfa oficiálně podpořila (Roy, 2003, s. 179–181).

Prezident Lee Teng-hui z titulu své funkce prosadil základní reformy, které otevřely cestu k demokracii. V roce 1987 zrušil výjimečný stav, jenž v zemi trval od roku 1947. Jeho kritici poukazovali na skutečnost, že nově přijatý zákon o národní bezpečnosti (1987) v podstatě jen v mírnější podobě nahradil výjimečný stav, i když neobsahoval již tolik nejasných a snadno zneužitelných formulací a postupoval řešení politických procesů do pravomoci civilních soudů namísto dřívějších vojenských. V platnosti byla současně ještě znění *Provizorních opatření platných po dobu komunistické rebelie*,⁹ poskytujících prezidentovi zvláštní pravomoci.

V roce 1986, ještě za platnosti výjimečného stavu, stát za oficiálních projevů nevěle strpěl založení opoziční politické strany – Demokratické pokrokové strany (DPS, její členové nebyli zatčeni). Ta podnikala řadu veřejných demonstrací, při nichž docházelo i k tvrdým střetům s policií. Ačkoli po zrušení výjimečného stavu (1987) byli postupně propouštěni z vězení disidenti, režim současně pokračoval v potírání opozice, takže pokračovalo věznění politicky problematických osob.

V situaci na první pohled schizofrenní (tj. za formální existence legální opozice a při současném přetrvávání rigidního režimu a potírání disidentů) prezident Lee, který měl četné kritiky i ve vlastní straně pro své údajně autoritativní sklony, pokračoval v uskutečňování reform se zásadními důsledky. V roce 1988 byl vydán zákon povolující veřejné demonstrace (do té doby ilegální, považované za projev vlastizrady) a byl přijat nový tiskový zákon, umožňující vznik nových periodik a jejich vydávání za liberálnějších podmínek co do obsahu i rozsahu. O rok později byl vydán zákon o občanských organizacích, který legalizoval existenci politických subjektů a stanovil podmínky pro volební kampaně. Další zásadní krok učinil prezident Lee v roce 1991, kdy přes odpor části KMT zrušil výše zmíněná *Provizorní opatření*. Demontáž vojenské diktatury, kterou započal Chiang Ching-kuo, tak jeho nástupce Lee významně posunul kupředu (Tien, 1997; Roy, 2003).

Tím ovšem započal proces, v němž působily dvě protichůdné síly. Režim se na jednu stranu otevíral větší pluralitě a současně pokračoval v tvrdém boji proti opozici a v mediální kampani proti ní. Přijetím rodilých Tchajwanců do vedení strany¹⁰ i umožněním nestraníkům (*tang-waj*) v omezené míře kandidovat do místních voleb nebyl mocenský monopol KMT narušen.¹¹ Reformou dosavadního politického systému KMT příliš neriskoval, neboť tato jediná vládnoucí strana neměla dosud významného konkurenta. Vzhledem k existenci klientelistického systému a propojení struktur KMT s místními elitami se benevolentní politika straně spíše vyplatila. Přístupem mladších kádrů a rodilých Tchajwanců do čela KMT se zmírnilo napětí uvnitř společnosti, v níž se tak oslabil pocit zášti a odcizení vůči vládní straně z řad „okupantů“ z pevninské Číny. Tchaj-wanu se navíc od 60. let (byť s výjimkami v následujícím desetiletí, které jdou spíše na vrub ropné krize) ekonomicky výrazně dařilo a stát se v ekonomické politice přinejmenším nedopouštěl chyb. Kuomintangský režim mohl prokázat, že zemi uchránil před hrozbou komunismu a vytvořil podmínky pro nástup budoucí prosperity.

Nadvládu Číňanů z pevniny nad rodilými Tchajwanci nebylo však možné udržovat donekonečna, protože kromě početního nesouladu také od 60. a 70. let rostla ekonomická síla středních vrstev Tchajwanců a jejich vliv v obchodních kruzích. Podle Roye (Roy, 2003, s. 162) tou dobou již z pěti set nejvýznamnějších obchodníků v zemi byly dvě třetiny (rodilých) Tchajwanců.

Nelze pominout ani politickou a zejména intelektuální vazbu Tchaj-wanu na Spojené státy. Potomci z elitních rodin i ze středních vrstev běžně odcházeli studovat do USA a do západní Evropy, stát nebránil ve vycestování do světa i za jinými účely, a to s výjimkou ČLR, která byla z politických důvodů zakázána. Tím se režim na Tchaj-wanu nedostal do

intelektuální ani hospodářské izolace. Mladší generaci Číňanů z Tchaj-wanu muselo v atmosféře uvolněných 60. a 70. let ve svobodné části světa připadat trapné hlásit se k rigidnímu režimu ve své domovině. Obliba americké kultury a životního stylu, zejména u mladší generace, hraničí na Tchaj-wanu často se snobstvím. V úvahu je nutné vzít též trvalý tlak politických kruhů v USA i vliv krajanské komunity, žijící v liberálních prostředích v celém světě (v USA, v Evropě i v Asii), spolu s nevládními organizacemi a sdruženími (krajanské spolky, církevní organizace, nadace).

Režim na Tchaj-wanu se tedy díky jeho ochotě k reformám dařilo stabilizovat. Z titulu dominance ve státní ekonomické sféře, ve vlastnických podílech rozhodujících finančních skupin, v úplném vlivu na elektronická média, v pokračujícím politickém monopolu a v úplné kontrole nad bezpečnostními složkami se vládnoucí Kuomintang nemusel obávat o svou budoucnost. Proces politických reforem na Tchaj-wanu nebyl doprovázen ekonomickými problémy, typickými pro některé transformující se země bývalého východního bloku (např. zejména pro Rusko), a proto nebyl zatížen sociálními dopady.

Reformní kroky Lee Teng-huie byly však teprve počátkem nepředvídatelného samopohybu, který již nebylo možné zastavit. Projevil se další nečekaný faktor, totiž prvek postupující plurality uvnitř vládnoucí strany, který přerostl v rozkol, jenž poskytl příležitost teprve se formující opozici.

ROZKOL V KUOMINTANGU A ZROD DVOU SILNÝCH BLOKŮ

Vládní strana KMT v podmínkách formální demokracie nemusela mít z opozičních demokratů vážné obavy. DPS byla sice díky péči agentů státní policie a zkušenosti z tvrdých střetů s policií na demonstracích náležitě otužilá a aktivní, avšak nepředstavovala semknutou politickou sílu s napojením na finanční zdroje a na elektronická média (a většinu tištěných). Kromě toho byla od počátku sdružením rozdílných individualit a názorových frakcí. Volební výsledky DPS, které se v 90. letech zastavily okolo 30 % (*Yearbook 2002, ROC Taiwan*), nestačily proti silné státostraně KMT, pokud by ovšem zůstala jednotná.

Ani tato pevně organizovaná a zkušená strana se však neubránila rozkolu ve svých řadách. Konzervativní frakce, která od počátku nevěřila Lee Teng-huiovi a jemu loajálním technokratům, se v roce 1993 odštěpila a založila tzv. Novou stranu (NS, *Sin-tang*, v anglicky psané literatuře New Party). K dalšímu dělení KMT došlo v roce 2000, a to po prohraných prezidentských volbách, do nichž proti sobě kandidovaly dvě silné osobnosti z řad KMT – Lien Chan za KMT a James Soong jako nezávislý. Vládní strana se zkompromitovala, když v kampani na sebe oba kandidáti vzešli z KMT použili, co o sobě věděli, a post prezidenta získala těsným vítězstvím opoziční DPS. Část KMT nemohla Lee Teng-huiovi zapomenout, že za hlavního kandidáta KMT vybral Lien Chana, nikoli silnějšího a respektovanějšího Soonga a vinila jej z intrikaření (*Wu, 2002; Rigger, 2003*).

Bývalý prezident Lee nakonec stranu KMT opustil, založil populistickou Alianci pro tchajwanskou jednotu (ATJ, *Tchaj-wan tchuan-tie lien-meng*, Taiwan Solidarity Union – TSU) a začal otevřeně spolupracovat s demokraty. Jeho inklinace k opoziční DPS se s odstupem času nejeví jako náhodná. Byla to právě DPS, která pomohla Leeho mainstreamu technokratů v KMT prosadit zákon o přímé volbě prezidenta. Pro tehdy ještě slabou opozici to byla jediná cesta, jak překonat hranici svých preferencí, pro KMT zpočátku zřejmý kalkul (poprvé v přímé volbě v roce 1996 zvítězil sám Lee) a přecenění vlastních možností. Protože prezidentem po úpravě Ústavy může být táž osoba jen po dvě následující funkční období, KMT patrně očekával, že po odstoupení charismatického Lee Teng-huie post prezidenta udrží. Nestalo se tak, v roce 2000 o dvě procenta zvítězil Chen Shui-bian (DPS).

O spolupráci Lee Teng-huiovy strany s demokraty nejsou pochyby. Obě strany tvoří dohromady parlamentní blok, jemuž se přezdívá „zelená“ aliance (podle barevné symboliky emblému DPS), která často hlasuje společně. Proti nim stojí koalice „modrých“, jejichž klubové barvy představuje kuomintangská modrá v emblému KMT (též na státní vlajce). Existence těchto dvou koalic (*pan-blue, pan-green alliance*) je běžně uváděna nejen ve

zpravodajství (*BBC News*, www.bbc.co.uk.com), v tisku (*Newsweek*, *Far Eastern Economic Review*), ale i v odborné literatuře (*Wu*, 2002; *Rigger*, 2003).

V semiprezidentském systému (*Wu*, 2002) opoziční prezident sestavil kabinet, ale v parlamentu KMT „držel“ se spřízněnými menšími subjekty těsnou většinu. Od roku 2000 tak trvá vleklá politická krize, během níž prezident Chen vystřídal tři premiéry, unikl hrozbě odvolání (obdoba amerického *impeachment*, důvodem vládní a ústavní krize byl spor o dostavbu jaderné elektrárny v *Kungliao*, kterou chtěli demokraté zastavit, ale silná průmyslová lobby napojená na KMT ji nakonec prosadila), stal se terčem kritiky za zpomalení ekonomického růstu (v roce 2001, dokonce recese, poprvé od konce druhé světové války /*FEER*, *Economic Monitor*, 30. 12. 2003, s. 58/) a rozdělil společnost ve vztahu ke sjednocení s pevninskou Čínou.

I přesto DPS získala ve volbách v roce 2001 historicky poprvé vítězství, byť ještě se svými spojenci neobdržela většinu v parlamentu. Provládní „zelená“ koalice měla od roku 2001 v parlamentu (Legislativní dvůr – celkem 225 členů) jen 100 poslanců (DPS – 87; ATJ – 13) proti většině „modrých“ 114 (KMT – 68; SBL¹² – 46; dále nezávislí a malé strany), (*Yearbook 2003*, *ROC Taiwan*).

Reformátor Lee Teng-hui patří od roku 2000 k nejagilnějším stoupencům separatismu ve vztahu k ČLR, ačkoli sám na počátku 90. let jako prezident otevřel s Pekingem neoficiální jednání (1993) o urovnání napjatých vztahů přes Tchajwanskou úžinu a o možnostech budoucí reintegrace.

Zatímco vládní DPS musela slevit ze svého skrytého separatismu, aby neztrácela hlasy voličů, kteří si nepřejí problémy s Pekingem, otěže tchajwanského národního populismu převzala Lee Teng-huiova ATJ, která vymýšlela kontroverzní návrhy, namířené proti „modrým“. V roce 2002 navrhla, aby se příštím prezidentem již nemohl stát politik, jenž není rodilý Tchajwanec. Tím nepokrytě zaútočila na špičky KMT Lien Chana a Ma Ying-jeou (Ma Jing-čou) a SBL Jamese Soonga, kteří se narodili ještě na pevnině (*Rigger*, 2003).

V roce 2002 ATJ vyhlásila záměr navrhnout změnu názvu státu z Čínské republiky (pochází z roku 1912) na Tchajwanskou republiku. Podobnými aktivitami se shoduje s DPS, která zásobuje parlament návrhy na změnu státní vlajky či na přijetí zákona o referendu (jenž byl nakonec přijat v roce 2003).

Pokud jednou historici zhodnotí roli Lee Teng-huie, bude se prostým výčtem faktů nabízet výklad, jak tento tchajwanský politik ovládl jedinou a striktně centralizovanou vládní stranu, využil své moci k prosazení rozhodujících politických reforem, uchlácholil Peking ochotou vyjednávat o budoucím sjednocení, aby nakonec tento proces v roce 1999 zamítl (viz níže), po rozkolu v KMT založil vlastní stranu a odvedl z ní část poslanců na stranu demokratů. Poté převzal aktivitu v tématech, která si skrytě separatistická DPS odpovědná za vládu nemohla dovolit otevřeně prosazovat. Nabízí se interpretace v podobě „spiknutí Tchajwanců“ proti silné vládní superstraně KMT z řad přístěhovalců.

TCHAJWANSKÝ NACIONALISMUS VE VZTAHU K ČLR

Specifický tchajwanský nacionalismus se stal významnou vnitropolitickou silou až zásluhou protikuomintangské demokratické opozice. Za vlády KMT bylo toto téma tabu, protože režim na Tchaj-wanu pokládal rozdělení Číny po roce 1949 za provizorní a požadavek nezávislosti Tchaj-wanu byl považován za protistátní činnost (*Roy*, 2003; *Bakešová*, 1992; *Bakešová – Fürst – Heřmanová*, 2004). Poté, kdy světové velmoci uznaly ČLR a Tchaj-wan byl vyloučen z OSN, se idea návratu na pevninu postupně rozplývala.

Myšlenka nezávislosti Tchaj-wanu, kterou za KMT režimu zpočátku zastávala jen skupina disidentů (např. Peng Mingmin /Pcheng Ming-min/), vychází z řady faktorů, které lze rozdělit na obecně kulturní (ve smyslu kulturní identity), politické a ekonomické. Vedle obecně čínského nacionalismu, formovaného od sklonku poslední dynastie Čching (Qing) a v literatuře obvykle charakterizovaného jako politické hnutí, založené na univerzální

čínské kulturní identitě (*Duara, 2001; He – Guo, 2000; Unger /ed./, 1996*) pod vlivem modernizace, a s ním spojeného pocitu čínské identity existuje na Tchaj-wanu také pocit identity tchajwanské, moderní, sdílený „novými Tchajwanci“ (*new Taiwanese*). Tento termín např. používá ve své knize bývalý prezident Lee Teng-hui, který označil Tchaj-wan za zemi čínských imigrantů (*Lee, 1999, s. 61*). Tato koncepce chce překonat rozdíly v různé době příchodu generací čínských migrantů na Tchaj-wan a staví na společném údělu a zájmech spoluobčanů coby základu pro moderní konstrukci tchajwanského nacionalismu.

Rozdíl mezi vědomím identity všech Číňanů (v ČLR, v Hongkongu, v Singapuru, na Tchaj-wanu a v diaspoře) a výhradně Tchajwanců (tj. Číňanů žijících na Tchaj-wanu) lze rozlišit následujícím způsobem.

Subetnický faktor

Dnešní obyvatelé Tchaj-wanu jsou převážně etničti Číňané (vedle zanedbatelného počtu původních nečínských obyvatel), kteří migrovali z pevninské Číny většinou z východních provincií Fu-tien a Kuang-tung. Hovoří většinou (70 %) jihofutienským dialektem (*min-nan*), a to vedle dalších menšinových dialektů *hoklo* a *hakka* (*podrobněji viz např. Liščák, 2003; Bakešová, 1992; Bakešová – Fürst – Heřmanová, 2004*).

Rodilých Tchajwanců (Číňanů narozených na Tchaj-wanu) je zhruba 85 %, jen 15 % představují Číňané, kteří přišli s Kuomintangem z pevniny (v anglicky psané literatuře „*mainlanders*“). Tito nově příchozí původně pocházejí ze všech oblastí pevninské Číny a mluví převážně standardní čínštinou (anglicky „*mandarin*“), která je úředním jazykem. Kulturní a etnické rozdíly mezi Číňany z pevniny a rodilými Tchajwanci nejsou zásadního charakteru s výjimkou občasných malicherných animozit, obvyklých všude na světě (regionální a subregionální odlišnosti ve zvycích, v jídle atd.). Vrstva kuomintangských přistěhovalců postupně stárne a vymírá.

Ideologické faktory

Kuomintangský režim byl kulturně tradicionalistický už za své vlády na pevnině (Čínská republika, 1912). V této kulturní politice (sponzorování školství a tradiční kultury) se snažil překonat své odcizení a izolaci na periferním Tchaj-wanu a současně ukázat svou převahu nad ideologickým fanatismem komunistů na pevnině. Marxismem-leninismem inspirovaný maoismus byl v teorii i v praxi pro kuomintangský Tchaj-wan zcela nepřijatelný. Na Tchaj-wanu se pěstoval kritický vztah ke všemu, co se dělo v ČLR (personální čistky, reforma písma, maoistické třeštění za „kulturní revoluce“), což díky systému výchovy a propagandě vytvořilo obecně pohrdavý vztah všech obyvatel Tchaj-wanu ke krajanům na pevnině. Pro ideologické a politické antagonismy byly s ČLR na dlouhou dobu zpřetřhány všechny vazby. Z podezíravosti i z oprávněných bezpečnostních důvodů nebyl umožněn ani vstup jednotlivých osob z pevniny na Tchaj-wan. Velmi pádným argumentem pro pocit nadřazenosti byl zřetelný rozdíl v životní úrovni, který se ovšem od 90. let při srovnání Tchaj-wanu s úrovní přímořských provincií ČLR a některých kosmopolitních měst (Hongkong, Šanghaj, Peking, Kanton) začíná postupně stírat.

Ekonomické a politické faktory

Z těchto dvou hledisek, která se prolínají, se rozdíl mezi rodilými Tchajwanci a Číňany příšlymi s Kuomintangem jeví jako podstatnější. Číňané z pevniny tvořili politickou a ekonomickou elitu, která viditelně utiskovala starousedlíky. Až do přelomu 80. a 90. let si příslušníci KMT uzurpovali monopol moci, ovládali celostátní, regionální i místní složky státního aparátu, státní ekonomické instituce, finanční zdroje, sdělovací prostředky a represivní složky.

Demokratizací se otevřel přístup místních tchajwanských elit prostřednictvím KMT i opozice do vysokých funkcí státu i místní samosprávy. Do jaké míry byl tento proces dovršen, je možné považovat za diskutabilní vzhledem k tradici klientelismu, trvajícím mo-

ci „modré“ aliance v parlamentu, přístupu do elektronických médií či podílu ve správních radách velkých podniků. Ekonomický systém na Tchaj-wanu měl od 50. let charakter státem řízeného socialistického modelu (*Howe, 2001; Dickinson, 2000; Roy, 2003*), který však postupně umožnil rozvoj soukromého sektoru, v němž se uplatňuje velké množství malých rodinných firem. Tento model, lišící se od japonského a jihokorejského korporativismu, umožnil na Tchaj-wanu existenci privátního sektoru, který nikdy nemohl čekat příliš významnou podporu státu (byť existovala v podobě ochrany trhu před importy, zvláštěních zón, investic do infrastruktury, výzkumu a vývoje), nemohl být státem omezován a nebyl schopen zorganizovat se ve vlivnou lobby.

Z pohledu vztahu Tchajwanci versus kuomintangští přistěhovalci dal rozvoj ekonomiky šanci vyrůst vrstvě tchajwanských obchodníků. I když se tato početnější část společnosti ekonomicky emancipovala, nemohla se vyrovnat síle elity KMT. Důležitou okolností byla též privilegia KMT v jinak tristním systému sociálního zabezpečení. Přednostní právo na důchody a na jiné sociální dávky měli vojáci a státní zaměstnanci, tj. členové KMT. Zbytek obyvatelstva byl odkázán na tradiční sociální funkci rodin. Není divu, že na Tchaj-wance orientovaná DPS se profiluje jako levicová, prosazující zvýšení státních výdajů do sociální sféry, které byly od počátku režimu až do současnosti velmi nízké (začátkem 80. let 1 % hrubého domácího produktu) a které začaly vzrůstat až v 90. letech díky tlaku opoziční DPS (*Gao, 2002*).

Existence „zelené“ koalice je v podstatě spojením dvou stran, které mají příbuzný politický program – zejména v důrazu na tchajwanský nový nacionalismus, chladnější vztah k ČLR a společný odpor ke kuomintangským „starým strukturám“. Voliči „zelených“ jsou převážně rodilí Tchajwanci.

Pocit identity obyvatel Tchaj-wanu (starousedlíků a přistěhovalců) se vymezuje zejména ve vzájemném vztahu Tchaj-wanu s Čínskou lidovou republikou. Protože se soužití přes Tchajwanskou úžinu značně znormalizovalo, existuje řada racionálních důvodů pro odbourání překážek pro obchod, investice, dopravu, poštovní služby a pohyb osob. Pevninská Čína může tchajwanským investorům nabídnout řadu výhod – nízkou cenu pracovní síly a výrobních surovin, velký trh, mírnější ekologické normy, stejné kulturní prostředí atd. Lze tedy očekávat prorůstání tchajwanské ekonomiky do čínské. Rostoucí ekonomická integrace byla proto i vládou v 90. letech shledána jako potenciální strategické riziko, a proto byly na investiční projekty do ČLR stanoveny restriktce v rámci opatření „trpělivost před spěchem“ (1996), v jejichž rámci nad limit 50 mil. \$ musejí investoři získat zvláštní povolení.

Objem tchajwanských investic do ČLR v období 1991–2000 tvořil 17,1 mld. \$, což představuje ve sledovaném období 38,82 % z celkových zahraničních investic (44,1 mld. \$, *Yearbook 2002, ROC Taiwan*). Čína je také stále významnějším obchodním partnerem Tchaj-wanu, v roce 2000 byla druhým největším příjemcem tchajwanských exportů po Spojených státech.

Pro nedostatek prostoru ekonomické hledisko tchajwansko-čínské kooperace ponechávám bez dalšího výkladu, setrvávaje na základním konstatování, že nebýt politických motivů ekonomické a kulturní zájmy (např. knižní trh, periodika, filmová koprodukce, blízkost náboženských organizací a hnutí /v ČLR tolerovaných/, akademické kontakty, sport, turistika, ekologie) ke sblížení Tchaj-wanu s pevninou evidentně vedou. Díky návštěvám obyvatel Tchaj-wanu v ČLR klesá též nesmyslná zaujatost vůči vlastním krajanům, podobně jako v případě občanů ČLR ve vztahu k návštěvníkům z Tchaj-wanu.

POCITOVÝ FAKTOR TCHAJWANSKÉ IDENTITY VE VZTAHU K ČLR

I když Číňané jsou obecně pověstní svou praktičností, v politice nemusejí být utilitární zájmy vždy na prvním místě. Pocit identity Tchajwanců je úzce spjat s politickými vztahy s ČLR. Od konce 80. let lze zaregistrovat významný posun v tchajwansko-čínských

vztazích, které získaly formální podobu na platformě nevládních (ale vládami sponzorovaných) organizací – tchajwanské *Nadace pro výměnu přes Tchajwanskou úžinu* (*Strait Exchange Foundation – SEF*) a čínské *Asociace pro vztahy přes Tchajwanskou úžinu* (*Association for Relations Across the Taiwan Strait*). Tyto dvě organizace začaly od roku 1992 vyjednávat o praktických otázkách vzájemných vztahů (vracení imigrantů, rybolov atd.) a společně hledat širší rámec pro případné budoucí sblížení.

Čínská strana v rámci své vyjednávací strategie navrhovala princip „jedna země – dva systémy“, původně koncipovaný pro reintegraci Hongkongu, jehož duchovním otcem byl Deng Xiaoping (Teng Siao-pching), zatímco tchajwanské strana byla obezřetná a oficiálně na žádnou explicitně vyjádřenou formulaci nepřistoupila, užívající za prezidenta Lee Teng-huie rétoriku „jedna země – dvě oblasti“ bez bližší specifikace. Na konci 90. let prezident Lee – jak již bylo uvedeno výše – změnil stanovisko, když vyjádřil vztah Tchaj-wanu s ČLR na úrovni států. Když se prezidentem stal Chen Shui-bian, neuchýlil se otevřeně k politice nezávislosti a při jednání s Pekingem nezašel za hranici vztahů, které vytvořil jeho předchůdce. Tchajwanský politolog Su Chi (Su Čchi) blízký KMT dokonce shledává nápadnou shodu politiky Lee Teng-huie s programem opoziční DPS, která trvá na suverenitě Tchaj-wanu coby státu, identického se současnou Čínskou republikou na Tchaj-wanu (*Su Chi, 2002*).

Podle názoru stejného autora je vztah obyvatel Tchaj-wanu k ČLR ovlivňován emotivními faktory, spočívajícími v obavách z pohlcení jejich země někým zvnějšku. Tato úzkost vyrůstá z historické zkušenosti malé země, která byla postupně okupována cizinci (Portugalci, Španěly, Holanďany, Japonci) i Číňany. Pocit ohrožení („*victimization syndrome*“ – *beiqin yishi*), spojený s tématem identity rodilých Tchajwanců, shledává Su Chi jako velmi mocný prostředek pro mobilizaci veřejné podpory.

O tom, jak zručně lze využívat nálad společnosti, svědčí volební úspěch DPS v roce 2001 (poprvé v historii zvítězila), jehož dosáhla navzdory ekonomickým potížím, za něž mohla jako vládnoucí formace být volána k odpovědnosti. Avšak DPS velmi úspěšně vsadila na tchajwanský nacionalismus. V roce 2001 se Tchaj-wan měl zúčastnit summitu APEC, konaného v Šanghaji. ČLR jako pořadatel odmítla pozvat prezidenta Chen Shui-biana a nepřistoupila ani na kompromis v osobě bývalého viceprezidenta Li Yuan-zu. Peking byl ochoten akceptovat jen reprezentanta na úrovni ekonomické delegace (jak bylo při dřívějších zasedáních APEC v případě Tchaj-wanu obvyklé). Kandidát Li, který byl pokusem tchajwanské strany povýšit své zastoupení v APEC, byl pro něj neakceptovatelný. Tchajwanská delegace poté ze Šanghaje na protest proti diskriminaci odjela. Wu (*Wu, 2002, s. 36–37*) považuje schopnost DPS využít tohoto incidentu před veřejností za zdroj jejího volebního úspěchu.

Jakým způsobem se pocit tchajwanské identity projevuje v politice, sledují na Tchaj-wanu výzkumy veřejného mínění, které uveřejňuje např. *Rada pro záležitosti pevninské Číny* (*Mainland Affairs Council – MAC*), tj. vládní úřad (součást Výkonného dvora). Jeden z důležitých trendů v názorech respondentů zachycuje jejich postoje k případnému sjednocení s ČLR. Ve výzkumu za období 1994–2001 se udržuje okolo 50 % preference současného stavu (osciluje 50–60 %), 25–20 % je pro znovusjednocení (bez další specifikace), 15–20 % chce nezávislost, 0–15 % neví. Na přehledu preferencí je pozoruhodné setrvání na dané hranici bez viditelného trendu ke změně s výjimkou drobných dočasných vychýlení. Z výsledku lze snadno odvodit, že většina společnosti si přeje zachovat *status quo*, zatímco menšinová stanoviska (tj. sjednocení i nezávislost) nemají výraznou podporu občanů (*Unification or Independance? Seeking Constructive Cross-Strait Relations, Taipei Current Mainland Policy Documents, May 2000, příloha*). Průběh vývoje preferencí je konfrontován s významnými politickými událostmi ve vztazích s Čínskou lidovou republikou.

Jiná statistika odhaluje strukturu v pocitu národní identity a její změny (též v souvislosti s důležitými událostmi ve vztahu s ČLR). Respondenti se mohou definovat jako Čí-

ňané (*Chinese*), Tchajwanci (*Taiwanese*) a obojí (*Chinese, Taiwanese*). Výzkum za období 1992–2000 ukazuje pokles původní identity čínské (zhruba 45 % na počátku) až pod hranici 15 %. Vědomí dvojí identity kolísalo okolo 40 %, zatímco identita tchajwanská mírně vzrůstala z 16 % ke 40 % a více. Výsledkem je mírné posílení identity tchajwanské, stabilní hladina obojí a mírný ústup čínské (*How People in Taiwan Identify Themselves: as Taiwanese, Chinese, or Both? Seeking Constructive cross-Strait Relations, MAC, 2002, příloha, s. 1–2*).

Stejný materiál MAC vyvozuje závěr, že veřejné mínění na Tchaj-wanu reflektuje chování Pekingů; na tlak reaguje vzrůstajícím pocitem tchajwanské identity na úkor čínské i smíšené identity. Při vstřícnějším postupu Pekingů roste ochota a flexibilita k jednání, sílí pocit smíšené i čínské identity na úkor tchajwanské.

Z uvedených průzkumů a jejich závěrů (MAC) lze vyvodit, že fenomén tchajwanského nacionalismu a jeho vzrůstající trend v podobě pocitu identity a její struktury jsou podмінěny politickými událostmi. Vzhledem k orientaci „zelené“ aliance na rodilé Tchaj-wance je nasnadě, že se tato politická formace snaží působením na emoce potenciálních voličů posilovat své volební preference. Při vyrovnaném poměru sil „modrých“ a „zelených“ a s přihlédnutím k faktu, že se všechny hlavní politické strany snaží oslovit většinové středové voliče (*Wu, 2001*), se využívá i populistických prostředků, které mohou při těsných výsledcích voleb rozhodnout.

Typickým způsobem se této role zhostila „zelená“ aliance, která před prezidentskými volbami v roce 2004 rozehrála téma „obránného referenda“, které poukazuje na ohrožení Tchaj-wanu asi pěti stovkami čínských raket, umístěnými v sílech v přímořských provinciích pevninské Číny. Prezident Chen vyhlásil úmysl spojit prezidentské volby s referendem, v němž budou voliči moci vyjádřit svůj názor na existenci čínských raket a na odpovídající opatření tchajwanské vlády (původní záměr požádat Čínskou lidovou republiku o stažení raket namířených na Tchaj-wan byl nakonec opuštěn po negativní reakci Washingtonu /*Lague, 2004*/).

Již samotný parlamentní boj o zákon o referendu byl střetnutím „zelených“ s „modrými“, z nichž druzí jmenovaní nakonec s výhradami pro zákon zvedli ruku, ale prosadili jisté korektivy. Divadelně se jeví návrh provládní „zelené“ aliance, aby Tchaj-wan vyhlásil nezávislost v případě napadení Čínou, prošel. Podle komentáře *Far Eastern Economic Review* se postkuomintangská „modrá“ aliance nepokusila referendum úplně odmítnout z obav před populistickým nařčením z nadbíhání Pekingů (*Lague, 2004*).

Podobně národoveckým způsobem vyzněly i aktivity strany Lee Teng-huie, která v roce 2002 navrhla změnu názvu státu z Čínské republiky na Tchaj-wanu na Tchajwanskou republiku (respektive Republiku Tchaj-wan). Kromě zjednodušení problémů s pasy, které se často pletou s pasy občanů Čínské lidové republiky (*People's Republic of China* versus *Republic of China*), by změna názvu státu mohla být příležitostí pro změnu taktiky o znovupřijetí do OSN, když pod názvem ROC Taiwan se akce stala neprůchodnou.

Populistické taktice „zelených“ nahrává fakt, že pokud chce ČLR dosáhnout mírového sjednocení s Tchaj-wanem (respektive se svou vlastní provincií) za současné existence řádově stovek balistických raket namířených na Tchaj-wan, nesvědčí to o čistých a mírumilovných úmyslech. Umírněnější KMT a spřízněné subjekty jsou v nevýhodné pozici, když mají občanům rozmlouvat obavy o budoucnost.

Vzájemné animozity mezi táborem „modrých“ a „zelených“ ještě vzrostly po vítězství demokratů v posledních prezidentských volbách v roce 2004. Dvojice Chen Shui-bian a Annette Lu se několik hodin před otevřením volebních místností stala obětí pokusu o atentát, z něhož vyvázla s lehkým zraněním. Soupeřící blok „modrých“ poukazuje na zjevně podezřelé okolnosti incidentu a uvedl řadu argumentů, jimiž zpochybňoval regularnost voleb (emotivní reakce voličů ve prospěch dvojice Chen – Lu, nezvykle vysoký počet neplatných hlasovacích lístků /300 000/, oslabená účast armády /tj. četných příznivců KMT/, která musela držet pohotovost atd.). Po přepočítání volebních lístků bylo nako-

nec uznáno znovuzvolení prezidenta Chena a viceprezidentky Annette Lu, vnitropolitické napětí však po této události ještě zesílilo.

LIBERALISMUS A DEMOKRACIE NA TCHAJ-WANU

Pokud bychom se nechali inspirovat oddělením demokracie a liberalismu, jak navrhuje Fareed Zakaria (*Zakaria, 1997; Zakaria, 2003*), mezi zeměmi tzv. „třetí vlny demokratizace“ (*Huntington, 1991*) by Tchaj-wan ve srovnání úrovně demokracie jistě obstál. Zakaria (*Zakaria, 1997; Zakaria, 2003*) varuje před negativními důsledky předstihu (formální) demokratizace v prostředí, které nedoznalo náležitého liberálního rozvoje (vláda zákona obecně, legislativní a institucionální ochrana občanů i jejich majetku, ekonomická, politická a náboženská svoboda, životní úroveň, úroveň vzdělání atd.), z něhož pak odvozuje mj. svou kritiku amerického „exportu demokracie“. Demokracie nastolené v neliberálním prostředí nezřídka degradují (např. země Afriky, Střední Asie, Rusko či bývalá Jugoslávie) a napomáhají ke zneužívání moci (populismus, etnické konflikty, korupce), zatímco některé autoritativní režimy udržují stabilní prostředí (mj. Tchaj-wan, Korejská republika), v němž postupně dochází k liberálním reformám, poskytujícím občanům více reálných práv a svobod než neliberální demokracie (*illiberal democracy*). Neliberální demokracie se podle Zakarii často přeměňují v neliberální autokracie, zatímco autokracie s liberálním zázemím se mohou úspěšně demokratizovat.

Tento pohled, kladně hodnotící roli autoritářství v dosud neliberálním prostředí, snad ovlivněný prožitou zkušeností autora v Indii, kde se narodil, může považovat Tchaj-wan za jeden z pozitivních příkladů. Podobně by mohl být hodnocen i Hongkong, který za britské správy také těžko snesl srovnání s fungujícími demokraciemi (až do 90. let zde neexistovala institucionalizovaná opozice či přímé volby), ale jehož prostředí bylo liberální, umožňující dokonce fungování jednoho z nejvýznamnějších finančních center na světě. Paradoxně po navrácení Hongkongu Číně (1997) požívá tato zvláštní administrativní oblast více demokratických svobod než za Britů před reformami, na poslední chvíli zavedenými za guvernéra Chrise Pattena (volby do legislativního sboru i do místních zastupitelství v 90. letech).

Při úvahách o demokracii a o její roli v podmínkách rozvojového světa (*viz např. Sørensen, 1998*) se na Zakariou naznačeném dilematu – včetně jeho přitakání předstihu liberalismu před demokracií (*viz ovšem též kritická odezva ve Foreign Affairs, May/June 1997*) – příklad Tchaj-wanu sám nabízí. Lze tedy vyzdvihnout pozitivní roli kuomintangského autokratického režimu (jistě s výhradami k jeho represivním praktikám), který vedl racionální hospodářskou politiku, vytvářel podmínky pro soukromé podnikání (*viz výše*), finančně podporoval školství a moderní výzkum a vývoj, umožnil vznik středního podnikatelského stavu, nezávislého na státu, a nakonec v ekonomicky stabilním prostředí postupně liberalizoval finanční systém (80. léta). S takovou interpretací jistě bude ochotně souhlasit strana Kuomintang.

Vedle pochvalných závěrů o blahodárnosti vlády KMT lze však vznést námitky vůči zneužívání moci v podobě vražd disidentů, existence koncentračního tábora na Zeleném ostrově (Lutao /Lü-tao/), bezuzdné korupce, kontaktů politiků KMT s podsvětím či zneužívání státních financí pro vlastní obohacení a privilegií v užívání nemovitostí.

Na Zakariově protikladu – liberalismus versus demokracie – zajímavě krystalizuje také role druhého pólu tchajwanské domácí politiky – opoziční DPS, strany rozhárané, populistické, působící svým separatismem potíže s Pekingem. Byla to ale právě tato strana, která se zasloužila o přijetí ústavních zákonů (hlasováním v parlamentu), které daly základ pro fungování zastupitelské demokracie. DPS pomohla (jistě zčásti) na svět přímé volbě prezidenta, referendu i zrušení paralelních provinčních správních orgánů (guvernér a provinční vláda), jimiž se přerušila vazba Tchaj-wanu na administrativu pevninské Číny (včetně státních výdajů a vlivu KMT). DPS podpořila také reformu dříve tragikomického Národního shromáždění a *de facto* zrušení třetího parlamentního

tělesa – Kontrolního dvora –, čímž se systém přiblížil jednokomorovému parlamentnímu modelu (s další redukcí pravomocí Národního shromáždění, existujícího již jen symbolicky).

Existence legální opozice donutila vládnoucí KMT k odpovědnosti za korupci, dokonce tento důvod (nikoli jediný) přispěl k rozštěpení kdysi pevné státostrany. Demokracie přivodila nenásilný pád vlády KMT, která před voliči dostatečně neobhájila svůj kredit. Kdysi samozřejmě zneužívání moci se stalo předmětem kritiky opozice a mocnou politickou zbraní (viz překvapivá vítězství outsidera Chen Shui-biana) již v komunálních volbách v hlavním městě Tchaj-pej v roce 1994, později v prezidentských (2000, 2004).

Existence legální opozice umožnila účast většiny voličů – tchajwanských starousedlíků – na rozhodování, a tak ukončila jejich desetiletí trvající diskriminaci. Sám KMT se musel otevřít Tchajwancům, aby eliminoval nástup opozice. Musel přizpůsobit svou politiku zájmu většiny voličů více, než by byl nucen jako jediná vládnoucí strana. Demokracie také zásluhou levici příbuzné DPS znemožnila dlouholeté podceňování ekologických problémů a nedostatečného sociálního zabezpečení. Původní nečínští obyvatelé Tchaj-wanu se díky DPS (v nadbíhání voličům) domohli větších práv, než jaká mohli mít za vlády KMT. Sama DPS v roli vládní strany musela však také paradoxně slevit ze svých slibů a šetřit s výdaji na sociální účely.

Druhá strana sporu by mohla poukázat na ekonomické zpomalení od nástupu prezidenta Chena, avšak vládní krize a parlamentní obstrukce KMT nebyly jednoznačnou příčinou ekonomického propadu v roce 2001. Faktorů působících zpomalení je celá řada: růst pracovních nákladů, nepříznivý demografický vývoj (stárnutí populace), vnější vlivy (ceny elektroniky a informačních technologií, v roce 2003 epidemie SARS). Navíc výkyv v růstu hrubého domácího produktu trval jen jeden rok, poté se růst obnovil zhruba okolo tří procent.

Na zkomplikování vztahů s ČLR zásluhou DPS lze pohlížet z různých pozic. Kritika KMT (*Su Chi, 2001*) vyznívá z pozice politické elity, která má vlastní vyjednávací taktiku s ČLR. Sám Su Chi je stoupencem konfederativního uspořádání s ČLR. Na otázku, jak může populismus Lee Teng-huie a DPS uškodit vztahům s ČLR, lze odpovědět, že proti vůli většiny voličů „zelení“ ani „modří“ nic nezmohou. Politika vůči ČLR jen přestala být exkluzivní záležitostí elity KMT a Peking si bude muset zvyknout, že prezidentem na Tchaj-wanu nemusí být osoba jemu žádoucí. Populisticky načasované referendum před prezidentskými volbami konečkonců poukazuje na fakt, že mírumilovné sjednocení ČLR s Tchaj-wanem pod hrozbou pěti set namířených balistických raket oprávněně nebudí důvěru. V tomto případě tedy demokracie demaskuje manipulativní taktiku Pekingu, který využívá vojenské hrozby k ovlivnění slabšího partnera.

Pokud bychom dále pokračovali v dilematu demokracie versus liberalismus na Tchaj-wanu, stojí též za zmínku, že k urychlení ekonomické liberalizace došlo souběžně s demokratickými reformami od druhé poloviny 80. let za různých vlád, tedy nikoli pouze z individuálního popudu dříve autokratické KMT. Tou dobou stát začal uvolňovat kontrolu nad úrokovými měrami bank, povolil vydávání licencí novým bankám, omezoval ochranu domácího trhu a uvolňoval restriktce na příliv zahraničního kapitálu a na nákup zahraničních měn. Monopolizovaný ekonomický systém s podílem rostoucího privátního sektoru se podstatně liberalizoval souběžně s politickými reformami (*Cheng, 2001, s. 34–35*), aniž by bylo možné jednoznačně a detailně vystopovat, zda oním iniciátorem byla ekonomická, či politická sféra.

Pro tchajwanskou demokracii je charakteristický značný počet nevládních organizací, které obohacují strukturu společnosti v prostoru mezi rodinou a státem. Kuomintangské diktatuře nevadila řada akademických, náboženských (buddhismus, taoismus a jiná místní menšinová náboženství; křesťanství /katolictví i řada protestantských směrů/), charitativních a filantropických institucí, jejichž existence by v komunistickém režimu byla podstatně limitována, nebo dokonce postavena mimo zákon. K výraznému nárůstu počtu

nevládních organizací navíc došlo s počínající demokratizací na konci 80. let po zrušení výjimečného stavu. V té době se zrodilo ekologické, odborové i feministické hnutí, následované hnutím původních obyvatel a jiných minorit (např. homosexuálů) za společenské uznání. Weller (*Weller, 1999*) pokládá fungování neformálních společenských struktur (např. neformální kreditní družstva, založená na příbuzenských a jiných osobních vazbách) a nevládních organizací za významný a stabilizující prvek v demokracii na Tchaj-wanu.

Pokud bychom měli hodnotit současnou demokracii na Tchaj-wanu z pohledu jejích negativ, těžko bychom ji řadili po bok Zakariou uváděných odstrašujících příkladů. Vývojová fáze autoritativního režimu umožnila vznik liberálního prostředí, ale po politických reformách proces demokratizace akceleroval, aniž by byl provázen poklesem životní úrovně či bujením politického extremismu a potlačováním dosažených liberálních vymožeností. Naopak, ekonomická liberalizace pokračovala ještě rychlejším tempem. Procesy liberalizace i demokratizace tvořily vzájemný kontrapunkt, v němž hledání důležitějšího z obou proudů vynívá nepodstatně. Zřetelněji politicky podmíněná se zdá být snaha vlády zpřivatizovat státem (tj. KMT) vlastněná strategická odvětví (energetika, bankovníctví, telekomunikace) po roce 2001, kdy posílil vliv DPS v exekutivě.

Pro atmosféru rodící se demokracie bylo příznačné oživení veřejných projevů v podobě demonstrací, happeningů a protestních pochodů, ovšem i společenských skandálů (viz nyní skandální průběh posledních prezidentských voleb a jejich dozvuky), v nárůstu kriminality či bulvarizace sdělovacích prostředků. Kritika současné demokracie může poukazovat na vleklou krizi systému s nedořešenými vztahy mezi prezidentem, vládou a parlamentem, která propukla zejména poté, kdy se prezidentem stal někdo jiný než člen KMT. Vládní krize byla jevem, který si za padesát let vlády jedné strany obyvatelé Tchaj-wanu neuměli představit. Co se v čínských dějinách označuje jako „chaos“ (*luan*), přinášející pád dynastie a počátek společenské katastrofy, je na Tchaj-wanu v moderní společnosti řešeno již jinou cestou než vojenskými převraty.

* * *

Případ Tchaj-wanu spíše dává za pravdu kritikům Zakariova oddělování demokracie a liberalismu, kteří spatřují v souběhu těchto dvou tendencí přínos a v rozporu s autorem spíše problematizují předstih liberalismu před demokracií (*Kupchan, Charles, Pilon, Julia-
na Geran, Gould-Davies, Nigel, Cain, Kenneth in: Illiberal Illusions, 1998, s. 122–128*).

Pokud se tchajwanská společnost zmitá v konfliktech, je to způsobeno tím, že jejich veřejné řešení není postaveno mimo zákon, a proto, že se z různých důvodů společnost v názorech rozchází. Je tomu tak zejména v případě dilematu, zda využít podnikatelské konjunktury a povolit uzdu procesu ekonomické integrace s pevninskou Čínou. Ani zde není však řešení jednoznačné. Hongkong se po svém připojení k ČLR sice nestal obětí totalitní razie, ale jeho zažitým liberálním svobodám byly zúženy hranice. Před rokem 1997 mohl Peking jen formálně protestovat, ale nikoli účinně zasahovat do toho, která politicky nevídaná osoba smí dostat povolení ke vstupu či vystoupení v Hongkongu v televizi (tchajwanská viceprezidentka Annette Lu, exiloví čínští disidenti). Je zajímavé, že obyvatelé Hongkongu, typičtí svým zaujetím spíše pro praktický život než pro politiku, se v červenci 2003 shromáždili k masové demonstraci (podle odhadů BBC 500 000 osob) proti zavedení problematického zákona o národní bezpečnosti (z popudu Pekingu) do již zaběhnuté legislativy, zděděné po Britech. Tento produkt právní kultury ČLR mohl v praxi přinášet znejistění profesních skupin v Hongkongu, které pracují s informacemi (žurnalisté, úředníci), ale i obecně kohokoli, kdo vyjádřil své politické mínění třeba verbální podporou demonstrací v Pekingu v roce 1989 či finančním nebo věcným darem. Je pozoruhodné, že tuto navenek subtilní právní záležitost hongkongští Číňané nevzali na lehkou váhu.

Poté, kdy Peking odmítl dokončit reformu volebního zákona do Legislativního sboru (LEGCO) Hongkongu (duben 2004) ohledně rozšíření volebního práva na všeobecné a přímé, plánovanou původně do konce roku 2007, se skepse tchajwanských odpůrců sjednocení s ČLR začíná jevit jako opodstatněnější. Slibům ČLR o jedné zemi a o dvou systémech podezřívaví krajané na Tchaj-wanu nemusejí slepě věřit. K nedůvěře Tchaj-wanu vůči ČLR přispívají průběžné informace z Hongkongu o rostoucích obavách jeho obyvatel z budoucnosti. V květnu 2004 např. rezignoval na svůj mandát Allen Lee, poslanec Všečínského shromáždění lidových zástupců (VSLZ, tj. parlamentu ČLR) zvolený v Hongkongu. Hongkongský politik se vyjádřil skepticky v souvislosti se svými možnostmi hájit zájmy svých voličů v Pekingu (*www.bbc.co.uk*, 19. 5. 2004).

Rozdílnost mezi současnou Čínou a bohatými periferiemi charakterizuje spíše jejich vztah k modernitě než kulturní a ideologické faktory. Ve vztahu k demokracii nemusí být tedy nic specificky etnické a kulturně čínského, ČLR jen za pokračujícího autoritativního režimu pomalu dohání náskok Hongkongu a Tchaj-wanu ve vytváření liberálního prostředí (legislativní změny, profesionalizace na úkor ideologie) pro praktické potřeby ekonomiky.

Pro Tchaj-wan ale připojení k ČLR nemusí být jednoznačným ekonomickým přínosem. Nárůst obchodní výměny a investičních aktivit bude totiž doprovázet vývoz nezaměstnanosti z ČLR. Na obchodu s ČLR vydělávají vyvolené subjekty, což nemusí platit pro drobné podnikatele, kteří na pevnině nejsou dostatečně chráněni před tlakem místních lobby a státních úřadů. Navíc sám Hongkong po spojení s ČLR nezaznamenal žádný ekonomický boom (kritický rok 1997 – asijská krize). V konkurenci s bohatou provincií Kuang-tung a zejména poblíž zvláštních ekonomických zón Shenzhen (Šen-čen) a Zhuhai (Ču-chaj) bude nejspíše pozvolna ztrácet svou výjimečnost. Roli finančního centra bude postupně přebírat Šanghaj, která tuto pozici původně měla a ztratila ji komunistickým převratem v Číně.

Pro Tchaj-wan se jeví zachování současného provizoria, tj. stavu *de facto* nezávislosti, jako nejrozumnější řešení. Těžko lze však očekávat, že by se odhodlal svou nezávislost oficiálně deklarovat. Emotivní vazba na pevninskou Čínu slábne s generační proměnou a nárůst pocitu tchajwanské identity nelze bagatelizovat zejména z hlediska volebních zisků. Politickou oddělenost Tchaj-wanu od pevninské Číny si nelze představit bez americké vojenské a politické ochrany. Prezident Clinton sice v roce 1998 jednoznačně odmítl podpořit jakoukoli formu nezávislosti Tchaj-wanu (tzv. zásada „tři ne“), avšak tradice vojenských garancí od 50. let pokračuje, včetně dodávek zbraní. Napětí v trojúhelníku vztahů USA – ČLR – Tchaj-wan tak trvá dál jako kuriózní relikv studené války, ale dávno zbařený ideologického koloritu.

¹ Autoritativní režim KMT projevoval náznaky jisté benevolence, zejména pak v době vlády prezidenta Chiang Ching-kuo. Za počátek demokracie považuji však až období legislativních změn na konci 80. let a zrušení zvláštních pravomocí prezidenta na začátku 90. let. Tím byla ukončena existence *de facto* vojenského režimu.

² Je třeba rozlišovat nacionalismus obecně čínský, reprezentovaný Kuomintangem (respektive Národní stranou), který byl oficiální ideologií Čínské republiky (1912) v celé Číně po pádu Mandžuské dynastie; v případě tchajwanského regionálního nacionalismu mám na mysli pocit společné identity Číňanů narozených na Tchaj-wanu, kteří na Tchaj-wanu žili ještě před příchodem Kuomintangu ve 40. letech. Na tuto tradici pak navazuje soudobá vlna tchajwanského nacionalismu, vycházející z nedůvěry vůči politickému systému v ČLR. Tématem čínského nacionalismu obecně, jeho četnými aspekty a souvislostmi se zabývá řada autorů, včetně v zahraničí publikujících čínských autorů (viz např. Prasenjit Duara, Wang Gungwu, Dru Gladney, Frank Dikötter, Geremie Barmé, He Baogang, Guo Yingjie, Zheng Yongnian, Pál Nyíri, Lucian Pye, John Fitzgerald, James Townsend, Aihwa Ong či Harry Harding).

³ Nazývám tak starousedlíky, respektive Číňany narozené na Tchaj-wanu. Nemám tím na mysli domorodé obyvatelé Tchaj-wanu nečínského původu (indigenous people), kteří dnes tvoří asi 2 % obyvatelstva (Yearbook 2002, ROC Taiwan, s. 24). Uvádět vyčerpávající etnické a subetnické členění obyvatel Tchaj-wanu pokládám v rámci této stati za nadbytečné. Dále viz v textu o subetnickém faktoru a o vědomí identity obyvatel Tchaj-wanu.

⁴ V ČLR a na Tchaj-wanu se používají odlišné druhy fonetického přepisu. Pro tchajwanská jména a realie přebírám přepis běžně užívaný na Tchaj-wanu (plus v závorce český fonetický přepis), pro jména a termíny spjaté s ČLR český přepis a současně i mezinárodní přepis pinyin. Použití jedné společné transkripce pro obě strany (tj. Tchaj-wan i ČLR) by vedlo k častým nejasnostem. Zvolený způsob by měl usnadnit orientaci čtenáře v české i anglicky psané literatuře.

TCHAJ-WAN

- ⁵ Sociální dávky na Tchaj-wanu jsou relativně velmi nízké, břemeno sociálních výdajů spočívá na rodinách. V čínském kulturním prostředí je to spíše obvyklým jevem, sociální péče za komunistického režimu v ČLR byla svým způsobem pokrokem.
- ⁶ Taiwan Relations Act (TRA) je zákon, který přijal Kongres v roce 1979 z popudu prezidenta Cartera. Upravuje se jím vztah USA k Tchaj-wanu a stanoví podmínky pro použití sil US armády na pomoc před možnou agresí ČLR. Vztahy mezi oběma zeměmi zůstaly na semioficiální úrovni, tj. zastupitelské úřady se přejmenovaly na reprezentativní kanceláře pro ekonomiku a kulturu. TRA platí dodnes, tchajwanská strana po uplynutí dvou desetiletí opakovaně vyzývá k jeho aktualizaci.
- ⁷ Lee Teng-hui – ekonom, reformy zemědělství (členem Smíšené čínsko-americké komise pro rekonstrukci zemědělství), poté ministr bez portfolia 1972–1978, starosta v hlavním městě Tchaj-pej v letech 1978–1981. (Pramen: Who's Who in the Republic of China. GIO, Taipei: Taiwan, 2002.)
- ⁸ Bakešová (Bakešová – Fürst – Heřmanová, 2004, s. 138) naznačuje 80. léta jako počátek diferenciacce uvnitř KMT.
- ⁹ Provizorní opatření platná po dobu komunistické rebelie. Jde o zvláštní ustanovení z roku 1947, poskytující zvláštní pravomoci státu, dokud se nevrátí zpátky do pevninské Číny.
- ¹⁰ Proces tchajwanizace (bentuhua, tj. doslova „zdomácnění“).
- ¹¹ Kandidovat do parlamentu (Legislativní dvůr) bylo umožněno nestraníkům už od roku 1969, avšak za skutečně demokratické lze považovat až volby od druhé poloviny 80. let. Podíl nestraníků byl jen symbolický a režim jím legitimizoval svou existenci. Praktiky KMT při místních volbách vedly spíše k prosazení jeho monopolu moci, než aby umožnily nezávislým osobnostem podílet se na samosprávě (podrobněji viz např. Tien, 1997).
- ¹² SBL – strana blízká lidu, založená Jamesem Soongem v roce 2000.

Literatura

- Bakešová, Ivana (1992): Taiwan: Jiná Čína. Havířov – Praha: Nakladatelství P. Pavlík, 1992.
- Bakešová, Ivana – Fürst, Rudolf – Heřmanová, Zdenka (2004): Dějiny Taiwanu. Dějiny států. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.
- Dickinson, Bruce J. (2000): The Evolution in the Republic of China on Taiwan. In: Shambaugh, David (ed.): The Modern Chinese State. UK: Cambridge University Press, 2000, s. 73–104.
- Dreyer, June Teufel (200): China's Political System: Modernization and Tradition. UK: Macmillan Press, 2000.
- Duara, Prasenjit (2001): Pan-Asiatism and the Discourse of Civilization. Journal of World History, No. 12 (2001), s. 99–130.
- Far Eastern Economic Review (FEER), Economic Monitor, 30. 12. 2003.
- Foreign Affairs, May/June 1997.
- Fürst, Rudolf (2000): Oživení čínského nacionalismu v 90. letech. Recenzní esej. Mezinárodní vztahy, číslo 4 (2000), s. 103–116.
- Gao, Pat (2002): The Welfare State. Taiwan Review, No. 3 (2002), s odvoláním na údaje Ministerstva financí ROC Taiwan.
- Goldman, Merle (1994): Sowing the Seeds of Democracy in China, Political Reform in the Deng Xiaoping Era. USA: Harvard University Press, 1994.
- He, Baogang – Guo, Yingjie (2000): Nationalism, National Identity and Democratization in China. UK – USA: Ashgate, 2000.
- How People in Taiwan Identify Themselves: as Taiwanese, Chinese, or Both? Seeking Constructive cross-Strait Relations, MAC, 2002, příloha.
- Howe, Christopher (2001): Taiwan in the 20th Century: Model or Victim? Development Problems in a Small Asian Economy. China Quarterly, No. 165 (March 2001), s. 37–60.
- Hughes, Christopher (2000): Post-Nationalist Taiwan. In: Leifer, Michael (ed.): Asian Nationalism. London: Routledge, 2000, s. 63–81.
- Huntington, Samuel P. (1991): The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. University of Oklahoma Press, 1991.
- Cheng, Tun-jen (2001): Transforming Taiwan's Economic Structure in the 20th Century. China Quarterly, No. 165 (March 2001).
- Illiberal Illusions (1998). Foreign Affairs, No. 3 (May/ June 1998).
- Lague, David (2004): Chen Launches His Missile Vote. Far Eastern Economic Review, 29. 1. 2004.
- Lee, Teng-hui (1999): The Road to Democracy, Taiwan's Pursuit of Identity. Anglický překlad: Tokyo: PHP Institute, Inc., 1999.
- Liščák, Vladimír (2003): Taiwan: Stručná historie států. Praha: Libri, 2003.
- Rigger, Shelley (2003): Taiwan in 2002, Another Year of Political Droughts and Typhoons. Asian Survey, No. 1 (January/February 2003). USA: University of California Press, 2003, s. 41–48.
- Roy, Denny (2003): Taiwan, A Political History. Ithaca – London: Cornell University Press, 2003.
- Rubinstein, Murray A. (ed., 1999): Taiwan. A New History. New York – London: M. E. Sharpe, 1999.
- Sørensen, Georg (1998): Democracy and Democratization, Processes and Prospects in a Changing World, Dilemmas in World Politics. USA – UK: Westview Press, 1998.
- Su Chi (2002): Domestic Determinants of Taiwan's Mainland Policy. Referát na konferenci Peace Across the Taiwan Strait, Asian Studies Centre, Oxford, UK, 23.–25. 5. 2002.

- Su Chi (2001): The Undeclared „Special State-to-State“ Formulation: A Year-End Review of President Chen’s Mainland Policy. Referát na konferenci pořádané National Policy Foundation, Taipei, 13. 5. 2001.
- Tien, Hung-mao (1997): Taiwan’s Transformation. In: Diamond, L. – Plattner, M. F. – Chu, Yun-han – Tien, Hung-mao (eds.): Consolidating the Third Wave Democracies, Regional Challenges. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 1997, s. 123–161.
- Unger, Jonathan (ed., 1996): Chinese Nationalism. Contemporary Chinese Papers. New York – London: M. E. Sharpe, 1996.
- Unification or Independence? Seeking Constructive Cross-Strait Relations, Taipei Current Mainland Policy Documents, May 2000, příloha.
- Weller, Robert P. (1999): Alternate Civilities, Democracy and Culture in China and Taiwan. USA – UK: Westview Press, 1999.
- Wu, Yu-Shan (2001): Moving Towards the Center: Taiwan’s Public Opinion and Mainland Policy in Shift. Taiwan Security Research, 2001, www.taiwansecurity.org/TS-Wu.html
- Wu, Yu-Shan (2002): Taiwan in 2001, Stalemated on All Fronts. Asian Survey, No. 1 (January/February 2002). USA: University of California Press, 2002, s. 29–38.
- Yearbook 2002. ROC Taiwan.
- Yearbook 2003. ROC Taiwan.
- Yü, Ying-shih (1997): China’s New Wave of Nationalism. In: Diamond, L. – Plattner, M. F. – Chu, Yun-han – Tien, Hung-mao (eds.): Consolidating the Third Wave Democracies, Regional Challenges. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press, 1997, s. 257–266.
- Zakaria, Fareed (2003): The Future of Freedom, Liberal Democracy at Home and Abroad. New York: W. W. Norton & Company Ltd., 2003.
- Zakaria, Fareed (1997): The Rise of Illiberal Democracy. Foreign Affairs, No. 6 (November/December 1997), s. 22–43.

Poznámka

Tato stať vznikla v přibližně stejné době jako můj příspěvek do Dějin Taiwanu (Bakešová – Fürst – Heřmanová, 2004) v nakladatelství Lidové noviny. Článek věnuje větší pozornost tchajwanskému nacionalismu a na rozdíl od více popisných Dějin Taiwanu se snaží o podrobnější charakteristiku tchajwanské demokracie.